

לפרוש רשת

על מקומה של רשת חברתית ווירטואלית בחייהם של אנשים עם משי"ה¹

ד"ר פנינה שטינברג

חווייה מסעירה!

ככה אמר לי איתמר, בני, על הפעם הראשונה שהוא פגש את הרשת החברתית (כשהיה בן 12). הוא דימה את החוויה הזו לפעם הראשונה בה קרא את "שר הטבעות": אז נגלה לו, בהפתעה, עולם שלם בין הדפים. העולם חדש הזה סחף אותו פנימה: הוא קרא שעות, וכשלא קרא – דיבר על כך עם כל מי שהסכים להקשיב. כך גם הרשת החברתית – פתאום היו המון אפשרויות שאי אפשר היה לדמיין לפני כן. זה כבש אותו לחלוטין. ההתרגשות ההתחלתית יצרה גם תזזיתיות של מעבר מהיר בין יישומים, וגם היבלעות ובידול של שעות במשחקי רשת (כמו טיפוח חווה או אקווריום ווירטואליים). אחרי הסקרנות ההתחלתית, ההצפה, ההתנסות ביישומים, משחקים, קישורים, התחברויות וחברויות – איתמר למד לשלוט בכלי ולרתום אותו לצרכיו. עבור איתמר – הרשת החברתית היא סוג של מגרש משחקים – בבחירת הפעילויות בתוך הרשת הוא מושפע כמובן מחברים, לוקח בחשבון כללי בטיחות עליהם דיברו בבית הספר ובבית, ובעיקר עושה שם מה שהוא רוצה.

את אותה חוויה ראוי לאפשר גם לאנשים עם לקויות קוגניטיביות. ההתרגשות וההתמודדות האישית הן חוויות רבות ערך בעיצוב זהותו של אדם. יתרה מכך – ההתמודדות החופשית המחייבת בחירה של פעילויות, ומאפשרת מעבר מהיר וקל בין יישומים והחלטה על מידת המעורבות והאקטיביות – היא הזדמנות אינטימית לגלות ולטפח את החלק החמקמק בזהות האישית לו אנחנו קוראים "אני". תחושות כמו ערך וביטחון עצמי, מסוגלות, עצמאות ונוכחות – מועצמות בהתמודדות עצמית כזו. אלא שזו מטרה מורכבת להשגה אצל אנשים עם לקויות קוגניטיביות: הם זקוקים לעזרה רבה, יש אתגרים טכניים של הנגשה ולעיתים גם שילוב של מוגבלויות שמאתגר עוד יותר. חלק מהעזרה מוגש ברמה הטכנולוגית: באופן בו מתכננים רשת כזו. יש כבר ניסיונות בעולם (בהולנד, בפינלנד ובאנגליה) ובארץ ליצור רשתות חברתיות מונגשות לאנשים עם לקויות קוגניטיביות. בכולן מושקעת חשיבה רבה בפישוט השימוש – החל מאפשרויות שליטה בגודל הפונט וצבע הרקע, דרך הצעת מספר מצומצם של אפשרויות בכל מסך, כניסה למערכת לפי רמות תפקוד, שימוש בשפת סמלים, ועד גלישת סמלים – ממשק המפותח בימים אלה, בו המשתמש מציג סמלים בפני המחשב והרשת מגיבה לזה כאל בקשת חיפוש תוכן בנושא הסמל. סביר להניח שבשנים הקרובות יפותחו יותר רשתות חברתיות מותאמות, בהן ייטיבו להתמצא אנשים עם לקויות קוגניטיביות. אבל השאלה המרכזית לדעתי איננה כיצד להנגיש עבורם את הרשתות אלא – כיצד, היכן ומתי הם ישתמשו ברשתות הללו.

אפשר בקלות לחשוב על רשת חברתית ככלי לקידום (כמעט) כל מטרה בתוכנית הלימודים האישית של תלמידי החינוך המיוחד (או בתוכניות אישיות של בוגרים). אפשר לשפר בעזרתה המון מיומנויות – החל מזריזות אצבעות ותיאום עין-יד, דרך קריאה, כתיבה, אוריינות מחשב, ועד מיומנויות מורכבות של שיפור תהליכי למידה והתקשרות חברתית. בהקשר של אנשים עם מוגבלויות, אנחנו מתפתים בדרך כלל

¹ אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית. למען הסר ספק: כל האמור כאן מכוון גם לאנשים עם מוגבלויות שכליות עמוקות, שהם לעיתים גם עם מוגבלויות אחרות – חושיות, תנועתיות ו/או נפשיות (לכותרות הראויות, ולקשר בין לקות מוגבלות ונכות – ראוי להקדיש מקום נפרד).

לקשור טכנולוגיה למטרות לימודיות וחינוכיות, ומערימים עליה שכבות של תיווך/לימוד/טיפול/תראפיה המיועדים להשגת מטרות אלה. רבים עוסקים בתיווך בין המטרות לבין ההתנהגות היום-יומית של החניך - הורים, מורים, מטפלים, סייעות, חונכים ואחרים - כולם מבקשים לקדם את החניך. רגע לפני שאני מצטרפת להסכמה הגורפת בזכות השימוש ברשת החברתית ככלי חינוכי או תרפויטי, אני עוצרת ומדמיינת את איתמר בני. האם הייתי רוצה שהרשת החברתית תהיה אמצעי ללמד אותו חשבון או היסטוריה? וודאי שלא כשימוש עיקרי. לכן הייתי רוצה לבחון בעין ביקורתית גם את הפיתוי שבגיוס הטכנולוגיה למטרות חינוכיות אצל אנשים עם לקויות קוגניטיביות. פיתוי, מטבעו הוא סנטימנט כפול - יש בו גם סיכוי וגם סכנה. הסיכוי שבתיווך הוא ברור. אצל ילדים ואנשים רבים עם לקויות אינטלקטואליות, אמצעים כאלה אכן נושאים פרי ומאפשרים השגת מטרות. הסכנה - קצת יותר חבויה - היא הסכנה שבחניוך יתר: התשה, טיפוח תלות, תחושה מתמדת של בחינה ושיפוט, חשש מטעויות ומניעת חופש מחשבה ופעולה, והגרוע ביותר - וויתור על פיתוח "אני" עצמאי. גם כשהמתווכים מאוד רגישים - אני מאמינה שהחניכים רגישים גם הם, חשים בשיפוטיות ובהערכה המתמדת החבויות במעשה התיווך, ותגובותיהם קשורות בתחושות אלה. אז, כן, צריך לתווך, כמו שצריך ללמד. אבל כדאי גם לחשוב על גבולות התיווך. וכן - גם על גבולות החינוך, לפחות החינוך הפורמאלי, המכוון, בעל המטרות הכתובות מראש. מתי פשוט מאפשרים למשתמש לעשות מה שהוא רוצה?

חזרה אל הרשת החברתית. הרשת החברתית לכשעצמה היא כלי, כמו מגלשה בחצר משחקים. היא שם, ואפשר לנצל אותה לקידום מטרות טיפוליות או חינוכיות. בעיניים מכוונות מטרות - מגלשה עשויה להיתפש ככלי מצוין לשיפור מיומנויות טיפוס, התארגנות במרחב, התמודדות עם תור ותקשורת עם ילדים אחרים. אבל אם מיומנויות היסוד הללו נלמדות במקומות אחרים, והמגלשה מותאמת ובטוחה (גובה, מעקה, מרווחים בין המדרגות וכו') - המגלשה יכולה להישמר כשמורה של חופש, להפסקה בבית הספר או לשעות הפנאי אחר הצהריים. הייתי רוצה לאפשר לבני נוער ולבוגרים עם לקויות קוגניטיביות לשמור את הרשת החברתית כפעילות של פנאי, ולהשתמש בה להשגת המטרות הקלאסיות של משתמשי רשתות חברתיות. אחרי כל ההנגשה הטכנולוגית, וההגנות המתבקשות, סביר להניח שעדיין יידרש תיווך בכדי להכיר למשתמשים את הרשת, אבל כדאי לעצור כאן ולא לגייס את הטכנולוגיה הזו לצרכים חינוכיים/טיפוליים אחרים. אם נדאג שהרשת החברתית תהיה נגישה ובטוחה מספיק, כך שאנשים עם לקויות קוגניטיביות יוכלו לגלוש בה ללא (או עם מינימום של) תיווך - נוכל להתקרב למצב בו גם הם יוכלו לעשות שם מה שהם רוצים. זו לכשעצמה מטרות חינוכית שראוי להתעקש עליה.

ד"ר פנינה שטינברג היא בעלת תואר דוקטור במדעי החברה, חוקרת היסטוריה של אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית ומחברת הדו"ח על הנגשת אתרים וקהילות ווירטואליות עבור אלי"ן בית נועם. מאז 2011 היא מנהלת המכון ללימודי מוגבלות, אלין בית נועם, ומובילה את פרויקט נט.חבר - רשת חברתית מותאמת לאנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית. גרסה ראשונה של הטקסט פורסמה באתר גלובלובלי של מט"ח, ב-19.12.10: <http://tinyurl.com/3ykfva7>